

BOLGÁR ELEK : VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK*

HAJDU GYULA

Elismeréssel kell adóznunk a Magyar Tudományos Akadémiának az elhatározásért, melynek alapján egy gondosan és szépen kiállított kötetben kiadta szocialista országunk egyik meggyőződéses előharcosának, Bolgár Eleknek válogatott tanulmányait. Elismeréssel tartozunk azért, mert e könyvvel időálló emléket állított az utolsó fél évszázad egyik tiszteletre méltó, kiemelkedő magyar tudósának, de azért is, mert e tanulmányokon keresztül bemutatja a társadalmi fejlődés törvényeit kereső, széleskörű ismeretekkel rendelkező, a filozófiai gondolkodás rendszerességével felvértezett elme fejlődését, míg megtalálja a kielégítő utat és megoldást, és bemutatja a mindenki által megérthető, következetes okfejtést, mellyel e tanulmányok rávilágítanak a társadalom és a munkásmozgalom számos sokat vitatott kérdésére.

Bolgár Elek arcképét találjuk a gyűjtemény élén, de még megbízhatóbb, plasztikusabb arcképet mutatnak a kötetben tartalmazott fejtegetések. Minden sor mögött ott kell látnunk mindnyájunknak, akik őt személyesen is ismertük, az embert, az egyéniséget, akinek cselekedetei, észjárása, elgondolásai és szavai teljes összhangban álltak a gondolatokkal és szavakkal, melyek ezekben a kis tanulmányokban nyertek kifejezést. Az egyenes jellemű, kiegyensúlyozott lelkületű ember megértő, de igazságához, meggyőződéséhez ragaszkodó fel fogása, halványan malíciát érintő, de nevelni akaró humora, az egymástól látszólag távol eső fogalmakat a diplomata céltudatos, meglepő fordulatokkal összekötő szellemessége rajzolják ki az elemeit e művek szerzőjének, akit — mint élő embert is — ugyanezek miatt a tulajdonságok miatt becsültünk és szeretttünk.

A századforduló időszakába vezetnek bennünket Bolgár Elek fiatalkori cikkei. Abba az időszakba, amikor még szilárdan uralkodtak a nagybirtokosok és a kibontakozni kezdő kapitalizmus kapitányai, de amikor már fenyegetni kezdték biztonságukat egyes megmozdulások, melyekkel jobb megélhetést, több jogot igyekeztek maguknak kiverekedni a föld és a gyárak elnyomottai. Ám ezek a megmozdulások csak helyi jellegűek, elszigeteltek voltak, az erők

* *Bolgár Elek*, Válogatott tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958. 329 old.

döntő mérkőzésévé nem tudtak még izmosodni. Az uralkodó osztályok ezeket a helyi fellobbanásokat könnyűszerrel elfojtották: erre való volt a csendőr, a katona, a szolgabíró. A lappangó általános elégedetlenséget pedig azzal igyekeztek lecsapolni, hogy közjogi jellegű követelések, az Ausztriával való közösségből származó háttérbe szorítottság megszüntetésére vagy legalább enyhítésére irányuló „hazafias” jelszavak hangoztatására, akciók támogatására szították a szenvedélyeket. A haladó elvek már tömörülni kezdő hordozói sem merészkedtek odáig, hogy rendszerváltozásra gondoljanak, agitációjuk mindössze egyes szociális reformok elérésére irányult. Bolgár Elek e haladó gondolkodók társaságában kezdte szárnyait bontogatni és tollát hegyezni. Meglátta az ország gazdasági, politikai, nemzetiségi helyzetének fonákosságait és ellentéteit és a gyűjteményben is kiadott több cikkében ezek feltárásával, ostromozásával szállt szembe azokkal.

Erősen foglalkoztatta a gazdasági bajok összesített következményének, a *kivándorlásnak* kérdése, melyet igyekezett annak különböző oldaláról megvizsgálni és elemezni. Rámutatott, hogy a „nemzetállam” jelszavával szédelgő feudális urak garázdálkodása, szűkkeblűsége miként szorítja ki hazájából „az életerős, kultúrképes magyar parasztságot”, hogy annak helyére könnyebben féken tartható nemzetiségieket telepítsenek be. Majd amerikai tapasztalatai alapján figyelmezteti az otthoniakat a kivándorlók sorsára, akik járatlanságukban sokszor a kiuzsorázásukra spekuláló vállalkozók és közvetítők prédáivá válnak és elhagyatottságukban, csalódottságukban sztrájk törő munkákra vállalkoznak. Sokan visszatértek régi otthonukba, az 1907. évi amerikai gazdasági válság erősen fokozta a visszatérést, de itthon ismét a régi bajok nyomták és keserítették őket, felébredt így bennük a tengeren túl látott jobb kereseti lehetőségek csábítása és abban bízva, hogy most már tapasztalataikra támaszkodva boldogulni fognak — megindult a visszavándorlók visszavándorlása. Bolgár felismerte a folyamat gazdasági hátrányait és politikai veszedelmét egyaránt és bár leszögezte, hogy „mindenütt a világon jobb az élete a magyar parasztnak, a magyar munkásnak, mint saját hazájában” erélyes szóval hirdette a szociális parancsot: „a magyar munkásság maradjon itthon és szálljon szembe itt azzal az ellenséggel, mely kiűzi ebből az országból, vívja ki itt azokat a viszonyokat, melyeket idegenben vél megtalálni, ne fusson el az osztályharc elől, hanem vívja meg azt derekasan, ne tegye oly könnyűvé az ellenségnek a helyzetet, hanem álljon ki és mutassa is meg, hogy ő az erősebb” (68. old.).

Bolgár ekkor már (1908) elérkezett a szocializmushoz, az *osztályharc* felismerésének szemléletével látta és bírálta az eseményeket. Míg néhány év előtt mint haladó szociológus a *választójog* reformjának megvalósítását látta a leg-sürgősebb politikai feladatnak és ennek megoldása tárgyában élesen támadta a nemzeti érdekek leple alatt reakciós álláspontot képviselő *Concha Győző* egyetemi tanárt, egyre nagyobb figyelmet fordított most már az osztályharcát

vívó proletariátus felkészülésének, szervezkedésének kérdésére. Az e tárgyban kifejlődött nagy nemzetközi irodalom alapos ismeretét igazolja a „*Szakszervezeti mozgalom és szociáldemokrácia*” címet viselő tanulmánya (22. old.), mely egyben mutatja szerzőjének független, eredeti gondolkodásmódját. Kétségtelenül erős hatást gyakorolt rá barátja, a szindikalista *Szabó Ervin*, de azért kritikával illeti ennek nézeteit, midőn saját tanulmányai eltérő eredményre vezetnek. A szocializmus fejlődése tekintetében a jövedelemelosztásban beálló változásokat látja döntő jelentőségűeknek és ennek megfelelően vonja le a rendkívül figyelemre méltó tanulmány eredményét: „Látni való, hogy nem politikai szempontok irányadók a párt és szakszervezet viszonya tekintetében, hanem tulajdoni viszonyok . . . mert ezek ellen folyik az osztályharc, mely a szakszervezetekben játszódik le és amelyeket a politikai küzdelem visz diadalra”. Az ebben az időben erősen lábrakapott revizionista elméletekkel szemben határozottsággal leszögezi a maga marxista álláspontját: „Ez az egységes, semmiképpen sem dualisztikus fejlődés nem tűr semmiféle egyoldalúságot, sem merev parlamentarizmust, sem egyoldalú szindikalizmust. Valamint a jelenkori termeléssel a jelenkori jövedelemeloszlásnak is meg kell változnia, azonképpen a szocialista taktikára nézve sem lehet kétséges, vajon a szindikalizmus *vagy* szocializmus, avagy szindikalizmus és szocializmus között kell-e választania?” (38. old.)

A tanulmánykötet szerkesztője (*Kerekes Lajos*) joggal emeli ki előszavában Bolgár Elek műveinek széles skáláját. A társadalmi tudományok területén elért alapos jártassága, filozófiailag képzett gondolkodásmódja segítségével biztos kézzel nyúlt különböző témákhoz, melyek az aktuális kérdéseken túl is figyelmét megragadták. Akár a szociológia tudományáról, vagy a politikai ideológiákról, illetőleg pártokról, akár a vallásalapító *Kálvinról*, a „*problematikus természetű*” *Rousseau-ról* vagy a „*sajátságos, a maga nemében egyedül álló mű*” alkotójáról, *Madách Imréről* szól, mindig van megszívlelésre méltó eredeti és ötletes mondanivalója, mindig rávilágít valamely új szempontra, mely eddigi megítélésük újbóli átgondolására fogja készíteni e tanulmányok olvasóit.

Jellegzetesen domborodik ki látszólag egymástól különálló társadalmi jelenségeket összefoglalni tudó felismerése pl. a „*Jog és dialektika*” címen közölt előadásában (221. old.), melyben mindenekelőtt leszögezte: „*meggyőződésem szerint a jognak éppen alapvető, döntő jelentőségű problémái azok, amelyek túlhaladják a jog szféráját és metajurisztikus problémákká válnak. Problémákká a szó igazi értelmében, vagyis nem pusztán kérdésekké és feladatokká, hanem lényegileg állomássá a tudás és nem tudás között.*” A jogi problémák, a jogászai gondolkodás és jogászai gyakorlat egységbe hozatala megoldásának döntőbírójaul a dialektikát tekinti. De nem azt, amely a mindenáron perdöntő argumentumok mikéntjéről ad használati utasítást. „*Amit mi értünk dialektika alatt, nem az 'emberi ész' valamelyik elvont tételéből*

fog kiindulni, mint követelményből, hanem a társadalom valóságos, anyagi életének konkrét feltételeiből, mint a társadalmi fejlődés döntő tényezőiből, a társadalom anyagi életével kapcsolatos fejlődés reális szükségleteiből.” Kifejti, hogy a jogrend nem örök érvényű adottság, hanem alá van vetve a társadalmi fejlődésben kifejeződő dialektikus mozgásnak, hogy aztán rámutasson, mily szoros kapcsolat van az életben gazdaság, politika és jog között. Ám ez a kapcsolat — és ez a végső következtetés — nem önműködőleg hat. „A jogalkotás nem követeli automatikusan, mechanikusan a gazdasági életet és annak változásait, hanem ahhoz a hatalmi tényezők céltudatos munkájára van szükség. Ezeknek a tényezőknek összhangja az, amely a társadalmi ellentéteket egy magasabb egységben kiegyenlíti és megmutatja azt a mélyreható kapcsolatot is, mely jog és dialektika között fennáll.”

Gondosan kidolgozott tömörséggel, de mégis világos, egyszerű fogalmazással rögzíti le ez a kis tanulmány a marxista jogelmélet alapvető tételét.

Amilyen következetességgel harcol Bolgár a jog problémáinak megértéséért, a marxista felfogás érvényesítéséért, ugyanolyan élesen bírálja a történelembőlceletben felburjánzott marxistaellenes, „sok hűhóval terjesztett és eredeti magyar gyártmányként propagált” idealista tanítást, melynek tarthatatlanságát „*A magyar szellemtörténeti iskola*” című tanulmányában (152. old.) tárja fel. A materialisztikus gondolkodás, a „liberális konstrukciók” visszautasításával arra törekszenek ennek az iskolának megalapítói, hogy „ezekkel teljesen ellentétes eszközökkel konstruált zagyva szintézis, úgynevezett világnézet vonuljon be a történelem felfogásába, amely azonban — legalábbis ebben a változatban — sem nem idealisztikus, sem nem szellemi, hanem egyszerűen fasiszta”. Kimutatja, hogy ez az irányzat nem tudományos feladatokat kíván megoldani, hanem „elsősorban is és mindenekfelett az aktuális politika szolgálatában áll”. A magyar fehér terrort, a revizionista szédelgést és ezek mögött a hitlerista náciizmust igyekszik igazolni. Tudományosnak mutatkozó apparátussal a történeti folyamatok „eszmei lényegét” fejtegették, hogy aztán ebből levonják a fasiszta vezér csálhatatlanságának, a magasabb és közelebből meg nem határozható rendeltetésnek köztudatát, a tömegek vak hitének szükségességét. A „selejtes német importárut” magyar fejlődéstörténeti elméletnek hirdették, hogy ezzel is beilleszkedjenek a magyar imperializmus gondolatvilágába és elfogadtassák az ellenforradalom igényeihez mért tanaikat. Bolgár bírálatának igazolásául arra is rámutat, hogy milyen változásokon mentek át a szellemtörténészek következtetései is, — az adott politikai helyzet kívánalmainak megfelelően. Szekffü Gyula Széchenyi István, a konzervatív nemzeti reformátor „fontolva haladó” politikáját igazolja és dicsőíti és a „korszellem” jegyében az ahhoz való visszatérést követeli. Ám „a történelmi Széchenyibe csak a jelenkor Bethlenét kell behelyettesíteni, hogy a magyar szellemtörténet ezen irányzatának politikai értelmét meglássuk”. De Hóman Bálint „robusztusabb szellemtörténete” már

nem ragaszkodik a fontolva haladás szelleméhez, hanem annak a „szellemnek” szóvivője, mely a különítmények terrorakcióit, a véres „kilengéseket” semmiképpen sem utasítja el, sőt igazolja azokat történelmi alapon, mintha csak azt akarná bizonyítani, „hogy a történelem kizárólag arra való, hogy egy hatalmi igény számára keressen és találjon tetszetős érveket”.

A történelmi elemzés marxista módjának meggyőző példáit mutatják „*A demokrácia útjai a francia forradalomban*” (182. old.) a „*Diplomácia a két világháború között*” (230. old.), valamint „*Mi volt és mi ma a magyar imperializmus*” (162. old.) című tanulmányok. A két utóbbiban megvilágítja, miért kellett az uralkodó osztályok felfogásának, politikájának, célkitűzéseinek szükségszerűleg az első, illetőleg a második világháborúra vezetni. A magyar imperialisták 670 ezer emberrel többet küldtek a harctérre, mint amennyire elkötelezték magukat, mert a német szövetségtől, illetőleg e szövetség győzelmétől várták, hogy az ő uralmukat jelentő „magyar államiság megújulása, megerősödése, mindenkitől való elismertetése fog elkövetkezni”. Sőt még a háborús vereség sem változtatott törekvéseiken és az új háborúra való felkészülésükben kifejlesztették a nemzeti demagógiának kultuszát, a „vezér” frazeológiáját, még mielőtt Hitler ugyanezeket a nézeteket a „*Mein Kampf*”-ban rendszerezte volna. Így készültek az új erőpróbara, azt hirdetve, hogy újból Szent István koronája alatt egyesítik a népeket, vagyis folytathatják a magyarok és nemzetiségiek elnyomását, a feudális rend örökségét.

A két világháború közti diplomáciáról írt akadémiai székfoglaló széles alapon fejtegeti a magyar „történelmi osztály” bűnét és felelősségét a világháború felidézésében, de egyben a polgári ellenzék gyatraságát, mely nem engedte, hogy komoly akadályt gördítsenek a háború megindítására kínálkozó „jó alkalmak” megragadása elé. A magyar feudális urak ragaszkodtak minden más ország urainál konokabban előjogaikhoz, mereven kizárva a munkásságot, de még az új polgárságot is az ország kormányzásából. „Egyedül a magyar kormány nem adott le hatalmából egy morzsányit sem és egyedül a magyar ellenzék tűrte ezt jóformán szó nélkül és mikor a hatalom végre az ölébe hullott, az teljesen elrothadt gyümölcsnek bizonyult.” Nagyon helyénvaló és meggyőző idézettel zárja le Bolgár a háborús bűnösség megállapításáról szóló fejtegetését Széchenyi István gróf szavaival: „Az önfenntartásunkért meg függetlenségünkért ontott vér nem volt elég tiszta, mert egy elsatnyult osztály kiváltságaiért folyt és nem az ország közszabadságaiért”.

Mint a kommunista párt hú harcosa, mérhetetlen lelkesedéssel és tette-készséggel üdvözölte Bolgár Elek a *Tanácsköztársaság* deklarálását. Adottságainak és felkészültségének tökéletesen megfelelő területen dolgozhatott: bécsi követ, majd a külügyi népbiztos helyettese lett. A bukás után a történész és a diplomata szemével tanulmányozta ennek a bukásnak okait, de még inkább a fennállásának rövid tartama dacára megállapítható kihatásait és jelentőségét.

Már a *Károlyi-forradalom* 20. évfordulóján írott cikkében (170. old.), melyben röviden, de annál élesebben jellemzi a hatalomra jutott polgári kormány nehézségeit és veleszületett gyengeségeit, rámutat, hogy „a fő baj abban rejlett, hogy ez a forradalom éppen annak az osztálynak nem hozott semmit, amely a magyar társadalomban számánál, gazdasági jelentőségénél, békében és háborúban viselt terhénél és hozott áldozatainál fogva a legjobban rászolgált volna arra, hogy egy demokratikus rezsim felkarolja gazdasági érdekeit: a közép- és kisparasztiságnak”. Megfosztva ezzel önmagát egyik legerősebb támaszától, ez a kormány „a reménytelenség és kétségbeesés atmoszférájának” martaléka lett.

A Tanácsköztársaságra vonatkozó több tanulmánnyal találkozunk a kiadott kötetben. Az elkövetett hibákat jól ismeri és nem óhajtja ezeket szépíteni vagy eltakarni. De tiltakozik az ellen, hogy a magyar proletárdiktatúrát, mint „egy nemzeti felkelés eredményét az entente mértéktelen követeléseiivel szemben”, tehát tisztán magyar ügyként állítsák be. Ezért elsősorban a berlini Arbeiterliteratur számára írt cikkében (132. old.) nagy nyomatékkal hangsúlyozza, hogy bár a Tanácsköztársaság súlyos hibákat követett el az államigazgatásban, gazdasági, agrár-, sőt katonapolitikai intézkedéseiben, „de mindezek a hibák eltörpülnek, ha tekintetbe vesszük, hogy: létének pusztá ténnyével feltartóztatta az imperialisták Szovjet-Oroszország ellen intézett halálos csapásait”.

Még az entente oldaláról elhangzott nyilatkozatok is megerősítik e tételt, melyet Radek ekként fogalmazott meg: „A magyar forradalom sokban hozzájárult a munkások forradalmasításához más országokban és azáltal, hogy hónapokon át akadályokat gördített a világegyetemes forradalom elé, kedvezőbbé tette az ellenállás feltételeit a világegyetemes forradalom első fellegvárában, az Orosz-Szovjetköztársaságban és megkönnyítette annak győzelmét Kolcsak felett”.

Azonos eredményre jut Bolgár egy másik tanulmányában, melyben megállapítja, hogy a „magyar tanácsköztársaság összeomlása nagy fellélekzés volt az ententenak. Nem annyira annál a világpolitikai fontosságnál fogva, melyet a magyarországi proletárdiktatúra *önmagában* jelentett, hanem annál az erősítésnél fogva, amelyet Szovjet-Oroszországnak nyújtott” (150. old.). Míg tehát a Károlyi kormánynak úgyszólván nem volt külpolitikája és „külpolitikai tevékenysége kezdettől fogva alig állott egyébből, mint az antant tiszték által álló fegyverszüneti bizottság diktátumainak végrehajtásából”, a Tanácsköztársaság határozott külpolitikai vonalat követett. Megvalósíthatott volna komolyabb eredményeket is, ha „a győzteseknek a magyar kérdésben mutatott és lassanként köztudomásúvá vált ellentétét megfelelően kihasználta volna”, ami azonban — Bolgár szerint — nem történt meg (179. old.). Amely nézetével arra céloz, hogy a Smuts-féle javaslatoknak, mint tárgyalási alapnak visszautasításával a tanácskormány önként kiadta kezéből

a szorosán vett külpolitikai eszközök és módszerek alkalmazását és siettette ezzel a nemzetközi imperializmus fegyveres fellépését Magyarország ellen.

A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi jelentőségét hangoztatja a Lenin segítségéről szóló cikk is (283. old.), mely megállapítja, hogy a világ proletárjainak nagy tanítója úgy beszélt többször a magyarországi proletárdiktatúráról, mint az elsőről, melyet követni fog az újabb, győzelmes proletár hatalom. „Lenin szavaiból nem az agitáció hivatalos optimizmusa szól, hanem a tudós meggyőződése, aki döntően érvényes tapasztalatokra építi az elkerülhetetlen következményeket.” A következmény nem is maradt el, mert éppen a Lenin tanításait követő szovjet nép támogatásának segítségével Magyarország útban van „a félglyarmati kiszípolozottságból az alkotó szocializmus felé”.

A kötetben foglalt utolsó cikk „*Szocialista szavak, hazafias tettek*” cím alatt (292. old.) részletet közöl egy nagyobb tanulmányból, mely azonban nem fejeződhetett be. A *II. Internacionálé történetét*, ennek jelentőségét — munkásmozgalmi és nemzetközi vonatkozásban — készült Bolgár Elek megírni; nagy odaadással gyűjtötte már jó idő óta a vonatkozó adatokat, de betegsége, majd elhúnyta folytán a munka félbeszakadt. Mint történész, mint diplomata, mint kommunista egyaránt hivatott volt, hogy ezt a maga elé tűzött feladatot megoldja, annál inkább, mert közvetlen észleletből ismerte a feldolgozni kívánt történet számos mozzanatát és azok kihatásait. Nagy vesztesége tudományunknak, hogy e mű nem készülhetett el és a veszteséget segít felmérni a közzétett részlet, mely mutatja szerzőjének kiterjedt tárgyismeretét, marxista elemzésének mesteri módszerét.

A kötetben tartalmazott cikkek kiválogatását, a német nyelven írottak fordítását a legközvetlenebb munkatárs, *Bolgár Elekné* végezte, akinek külön köszönettel tartozunk nagy hozzáértéssel végzett munkájáért.